

Ю.Ю. Савченко

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Розглядаються особливості статевої самосвідомості і засвоєння статево-рольових уявлень дітьми дошкільного віку.

Ключові слова: психологічна стать, статева ідентичність, статево-рольова соціалізація.

Аннотация. Рассматриваются особенности полового самосознания и усвоения поло-ролевых представлений детьми дошкольного возраста.

Ключевые слова: психологический пол, половая идентичность, поло-ролевая социализация.

Annotation. The features of sexual consciousness and mastering of sex-role presentations are examined by the children of preschool age.

Key words: psychological gender, gender identity, gender role socialisation.

Сім'я є першим і головним агентом статевої і статево-рольової соціалізації дітей. Модель сімейного життя в багатьох аспектах стає вирішальною для формування особистості дитини. Стосунки із членами сім'ї формують установки дошкільників щодо інших людей, предметів і явищ. Згодом, із розширенням кола соціальної взаємодії, первинні установки можуть змінюватись, доповнюватись, але ніколи не викорінюватись зовсім [1].

Особистий приклад батьків виконання ними ролей чоловіка й дружини, батька й матері стає для дитини першим і найміцнішим зразком для наслідування. Сім'я не лише формує та спрямовує

психосексуальний розвиток дитини, але й оберігає її від негативного впливу «таємних вихователів». Ряд дослідників цієї проблеми зазначають, що порушення статево-рольової ідентифікації дітей значною мірою залежить від того, який морально-етичний клімат сформувався в сім'ї, у стосунках між батьками, батьками й дітьми [2; 5].

Сімейне виховання має низку специфічних рис, які зумовлюють особливий характер його впливу на особистість: 1) тривалість і безперервність; 2) широкий діапазон; 3) глибока емоційність та інтимно-особистісний характер. Воно має тривалу «післядію»: позитивні чи негативні риси особистості, сформовані сім'єю в дошкільному дитинстві, впливають на дієвість наступних виховних впливів. Найбільшою сталістю відзначаються ті особистісні якості, які пов'язані з розвитком афективної сфери та ставлення до інших людей. Формуючись у дитинстві на прикладі взаємин в сім'ї, вони зберігаються протягом довгих років і впливають на міжособистісну взаємодію з іншими людьми в різних сферах життєдіяльності [9].

Батьки та інші близькі дорослі відіграють роль первинної «моделі», еталону, зразка чоловіків і жінок, що зумовлює й коригує процес первинної статевої соціалізації дитини. Гармонійна сім'я сприяє виробленню своєрідного «психологічного імунітету» до несприятливих впливів середовища [8].

Процес статево-рольової соціалізації, розвиток психологічної статі містить три компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий. Когнітивний компонент передбачає формування статевої самосвідомості, включаючи уявлення про себе, як про представника певної статі і про зміст типової рольової поведінки, відповідної статі дитини. Поведінковий компонент – засвоєння моделей, типових для представників тієї чи іншої статі і реалізації їх у житті. Емоційний компонент – виникнення статево-

рольових переваг, ціннісних орієнтацій і визначених типових для статі потреб і мотивів, які пов'язані з моральним розвитком особистості. Саме емоційний компонент, а також диференціація статевих ролей чоловіка та жінки у відповідності змісту особливостей соціальних очікувань та соціального тиску суспільства та найближчого оточення сприяють появі психічних відмінностей між представниками різної статі.

Структурні компоненти психологічної статі старших дошкільників представленні нами у таблиці 1.

Таблиця 1.

Структурні компоненти психологічної статі дошкільників	Зміст показників структурних компонентів психологічної статі дошкільників
Емоційний	бажання бути сильним або красивим бажання бути схожим на батька чи мати бажання мати в якості зразка для наслідування особу своєї статі бажання гратися з дітьми своєї чи протилежної статі бажання виконувати доручення з дітьми своєї чи іншої статі бажання виконувати роль протилежної статі
Когнітивний	знання про статево належність свого імені знання про власну статево належність знання про свою статево-рольову належність у сім'ї знання про свою статево-рольову належність у дорослому житті знання про статево-рольовий поділ професій знання про жіночі та чоловічі риси батьків
Поведінковий	вибір ідентичного своїй статі дорослого у спільній діяльності вибір ідентичної своїй статі рольової поведінки у грі з

	дорослим вибір ідентичної своїй статі ігрової ролі у грі з однолітками пріоритетний вибір відповідної своїй статі ігрової ролі вибір чоловічих еталонів поведінки під час взаємодії з однолітками вибір жіночих еталонів поведінки під час взаємодії з іншими дітьми
--	--

Оцінюючи роль батьків у статевій соціалізації, Д.М. Ісаєв і В.Ю. Каган зазначають, що:

- 1) батьки є першими агентами статевої соціалізації;
- 2) вони не односторонньо впливають на дитину, а взаємодіють з нею;
- 3) ця взаємодія визначається співвідношенням статі дитини і батьків;
- 4) внесок батька і матері не визначається кількісною міркою «більше - менше», а залежить від їх взаємин;
- 5) сімейна статева соціалізація істотним чином визначає реакції дитини на ті впливи, які починають діяти пізніше;
- 6) успішність статевої соціалізації в сім'ї залежить від того, як вона співвідноситься з існуючими суспільними стереотипами і нормами культури [5].

Поведінка батьків стосовно дитини обумовлена її статтю. Чоловіки виявляють удвічі більшу активність у стосунках із синами, ніж з доньками, проте частіше втішають дівчаток, коли вони засмучені, частіше їх хвалять, ніж хлопчиків; мами більш поблажливі і терплячі до синів і дозволяють їм більше виявляти агресію до батьків та інших дітей, ніж дівчаткам; тата надають перевагу фізичним покаранням, а мами — непрямим або психологічним впливам на синів і доньок; тато фізичні покарання застосовує частіше до синів, ніж до доньок; батьки прихильніше ставляться до дитини

бажаної статі, а конфлікти між ними більш значною мірою негативно впливають на хлопчиків [4].

Батьки підсвідомо більше намагаються бути зразком для дитини своєї статі, жорсткіше з нею ідентифікуються. На спілкування з дитиною переноситься стиль стосунків між статями взагалі [5]. Кожний з батьків схильний більше зважати на індивідуальні особливості дитини своєї статі. Що стосується дитини протилежної статі, то дорослий поводить з нею більш формально, традиційно. Розвиток дитини зумовлюється соціальним впливом батька та матері, один з яких максимально враховує неповторність, своєрідність сина чи доньки, а другий допомагає засвоєнню необхідних стандартів, стереотипів поведінки, засвоєнню правил і норм міжстатевої взаємодії.

Як ставлення батьків до дитини, так і їхні стосунки між собою впливають на статеву соціалізацію дошкільника. Конфлікти між батьками часто перешкоджають формуванню адекватних статево-рольових уявлень і статево визначеної поведінки. Прив'язаність дитини до одного з батьків значною мірою зумовлена її стосунками із іншим.

Батьки впливають на статеву соціалізацію дітей не безпосередньо, а загалом, опосередковано. Атмосфера любові і взаєморозуміння між батьками, батьками та дітьми — важливий елемент статевого виховання дошкільників [5].

Експериментальні дослідження засвідчили, що в сім'ях, де немає батька (біологічного чи психологічного), у синів, основи чоловічих рис з'являлися повільніше, вони були менш агресивні і більше залежні; відсутність батька до 4-х річного віку впливає на статево-рольову орієнтацію сильніше, ніж в більш старшому віці.

Ми вбачаємо роль батька в тому, що він може суттєво допомогти як синам, так і донькам у процесі їх статевої ідентифікації перебороти залежність від матері, яка встановлюється в ранньому дитинстві. Разом з

тим існують дослідження, які свідчать, що типова для статі поведінка може бути засвоєна через протилежну стать, тобто не тільки через наслідування моделі своєї статі, але й усупереч зразку протилежної статі.

Одним з основних механізмів, що зумовлюють процес статевої соціалізації і статево-рольової орієнтації, є статева ідентифікація з батьками. Важливість цього механізму зазначають практично всі дослідники. Ідентифікація має провідну роль у формуванні психологічної статі особливо в ранньому дитинстві, а в дошкільному — стосується насамперед статево-рольової ідентифікації [6; 7]. Діти наслідують поведінку батьків своєї статі, оскільки їх за це хвалять і заохочують до цього тато та мама. Пізніше коло осіб, з якими дитина ідентифікується, розширюється. В дошкільному віці об'єктом ідентифікації для дітей, які відвідують дитячий садок, часто стає вихователь. Це позитивно позначається на статевої соціалізації дівчаток (адже майже всі вихователі — жінки), але негативно впливає на статево-рольову орієнтацію хлопчиків. За звичайних умов дитина спочатку ідентифікується з матір'ю [4].

Статева ідентифікація хлопчиків порівняно з дівчатками звичайно має більш суперечливий характер, і насамперед тому, що хлопчик повинен переорієнтуватись з матері (особи протилежної статі) на батька (або на іншу особу своєї статі) [3].

О.І.Захаров зазначає небажаність надмірної прив'язаності дитини до батьків своєї статі. Це ускладнює процес засвоєння адекватної статевої ролі як хлопчиків, так і дівчаток, але особливо небезпечна вона для статево-рольової орієнтації хлопчиків. Дослідником було виявлено, що домінування матері в сім'ї, виконання нею батьківської ролі в більшості випадків породжує невротичну, конфліктну обстановку, перешкоджає статевої ідентифікації хлопчика з батьком та іншими особами чоловічої статі, формує в ньому боязкість, нестійкість, залежність, безпорадність [4].

Спроби батьків стимулювати маскуліність хлопчиків через надмірні, непосильні для дошкільників вимоги знижують самооцінку дитини, упевненість у своїй «статевій» нормальності, тим самим ведучи до фемінізації [5].

Загалом, у дослідженнях зазначається, що головним фактором статевої соціалізації дитини в сім'ї є не стільки індивідуальні риси і якості батька, матері чи інших членів родини, скільки морально-психологічна атмосфера в сім'ї, взаємовідносини її членів, в яких враховуються інтереси всіх її суб'єктів, панує атмосфера любові, взаєморозуміння та поваги [5]. Зазначається, що процес статевої ідентифікації у хлопчиків відбувається гостріше й суперечливіше, ніж у дівчаток [6].

Другим важливим фактором статевої соціалізації дітей дошкільного віку є також існування особливої, переважно прихованої від очей дорослих, дитячої субкультури.

Саме в середовищі ровесників дитина може почуватися як представник певної статі, випробовувати статево-рольові настанови й орієнтації без контролю з боку дорослих. Дошкільники зміцнюють відповідну для статі поведінку, а неадекватна статево-рольова поведінка в колі ровесників зникає швидше, ніж за інших обставин [2].

Ми вважаємо, що для хлопчиків ровесники мають більше значення, оскільки хлопчики менше тягнуться до дорослих, сім'ї, вони більш чутливі до соціального тиску з боку однолітків у разі невласивої для їх статі поведінки. Одна з функцій групи однолітків для хлопчика полягає в тому, що в ній дошкільник робить перші спроби отримати незалежність від материнського впливу через солідарність з ровесниками і шляхом змагання з ними, статева роль, як один з поширених механізмів дитячого наuczіння статево визначеній поведінці, знаходить своє підкріплення й уточнення саме в товаристві однолітків. Якщо в спілкуванні з дорослим дошкільник загалом орієнтується на стандартні

стереотипи статево-рольової поведінки, то у взаємодії з однолітками він на практиці здійснює динаміку статевої диференціації.

У межах дитячої субкультури виникає важливий процес статево-рольової соціалізації, в якому діти займають активну позицію, виступаючи певною мірою творцем власного «Я» і власних цінностей

У дитячому середовищі статево-рольова поведінка стає одним з найголовніших параметрів оцінювання дошкільника однолітками [5]. Таке оцінювання, зазвичай, має емоційний і ситуативний характер. Невідповідність поведінки статево-рольовим стереотипам хлопчиками оцінюється більш негативно, ніж дівчатками. Ігри «чужої» статі хлопчиками оцінюються як неможливі для них, у той час як дівчатка не виключають для себе можливості гратися в «хлопчачі» ігри і «хлопчачими» іграшками. У чотири роки дівчатка відповідно до ситуації можуть вести себе як хлопчики; однак хлопчики навіть там, де фемінінна поведінка забезпечила б їм більший успіх, ведуть себе підкреслено маскулінно [5].

Таким чином, сім'я і ровесники — два найважливіші фактори статевої соціалізації дошкільників. Крім них, певним чином на становлення психологічної статі дітей впливають і соціальні інститути організованого виховання та навчання, у даному випадку дитячі садки. Незважаючи на те, що виховання в них надто «фемінінне» через те, що педагогічний колектив складається із жінок, діти в дошкільних закладах отримують великий досвід як міжстатевої, так і одностатевої взаємодії з однолітками, що позитивно позначається на статевої соціалізації представників обох статей.

Фактори соціалізації не однаково впливають на дітей різної статі. Вимоги до маскулінізації хлопчиків у цілому жорсткіші, ніж до фемінізації дівчаток, і хлопчики в ході статевої соціалізації зазнають більшого тиску з боку оточення.

Ці контрасти не можна не враховувати в ході визначення завдань і методів виховання дошкільників у цілому, а особливо — статевому. Фемінізація хлопчиків і чоловіків як фактор культури потребує спеціального міждисциплінарного вивчення, більш коректних і менш конфліктних підходів до проблеми, ніж ті, що можна спостерігати в засобах інформації останнім часом.

В.Ю. Каган вважає, що мова повинна йти, перш за все, не стільки про фемінізацію хлопчиків і чоловіків, скільки про маскулінізацію дівчаток і жінок. Експериментальним шляхом автор довів, що маскулінізація жіночої поведінки і самосприйняття значно перевищують фемінізацію чоловіків, і в остаточному підсумку поведінка чоловіків сприймається як фемінінна тим більше, чим більш маскулінізована поведінка жінок. Ризик фемінізації чоловіків існує, але він значно менший за ризик маскулінізації жінок [5].

Особлива увага дослідниками приділяється фемінінним хлопчикам. Більшість дівчаток, в яких в дошкільному віці виявляється обумовлена культурою маскулінна ідентичність, у підлітковому та юнацькому віці стають фемінінними, тоді як фемінінність хлопчиків досить часто є провісником конфлікту психосексуальної ідентичності в пубертатному періоді.

Крім того, до маскулінності дівчаток суспільство ставиться більш толерантно, ніж до фемінінності хлопчиків перш за все тому, що риси маскулінності «йдуть в ногу з часом», співпадають з емансипаційними тенденціями в жінок [6].

Одна з основних проблем полягає в розпізнаванні уявного й реального конфліктів статевої ідентичності. Для цього доводиться звертатись не лише до думки батьків та вихователів (вона може бути суб'єктивною), але й до систематичного психологічного спостереження й описання поведінки дітей.

Такими ознаками є (Д.М. Ісаєв, В.Ю. Каган):

1) вибір ігор та іграшок — систематичне надання переваги іграм та іграшкам протилежної статі;

2) вибір ролей в іграх, коли хлопчик обирає жіночі, а дівчинка — чоловічі ролі;

3) спілкування з однолітками залежить не тільки від фемінінності хлопчика чи маскулінності дівчинки, але і від особистої реакції дитини на них. Одні діти надають перевагу одноліткам протилежної статі, інші в змішаному товаристві ведуть себе інертно і викликають глузування друзів, а треті, вже соромлячись своїх уподобань, — тримаються осторонь дітей. Це стосується переважно хлопчиків, оскільки маскулінні дівчатка здебільшого стають лідерами в змішаних компаніях;

4) у спілкуванні з дорослими фемінінні хлопчики люблять знаходитись серед жінок, можуть довго слухати їх розмови, а в спілкуванні з чоловіками можуть вести себе кокетливо. Маскулінні дівчатка надають перевагу хлопчачому товариству, у них існує дитяча любов до жінок;

5) інтереси й діяльність хлопчиків можуть вказувати на їх фемінінну орієнтацію: чутливість до краси, тихі змістовні ігри, нехтування змагальними і силовими іграми; дівчатка, навпаки, цікавляться технічними та змагальними іграми, не люблять домашнього господарства. Особливо інформативним є поєднання надання переваги діяльності та інтересам протилежної статі з одночасним несприйняттям своєї;

6) прагнення бути схожим зовні на протилежну стать виявляється досить рано. Хлопчики люблять і часто надягають жіночий одяг і взуття, «пробують» косметику, надають багато уваги зовнішності і схильні «покрутитись перед дзеркалом». Дівчатка не люблять плаття і

прикраси, нехтують своєю зовнішністю, надають перевагу чоловічому стилю в одязі, зачісці;

7) у фантазіях, мріях, снах діти виступають як представники бажаної статі, ідентифікують себе з персонажами художніх творів бажаної статі;

8) незадоволеність своєю соціальною статевою роллю виявляється в заздрісній зацікавленості перевагами стилю життя людей протилежної статі;

9) неадекватна статево-рольова орієнтація виявляється в бажанні змінити своє ім'я на ім'я протилежної статі;

10) творчість також може бути ареною для виявлення бажань зміни статі. Так, у завданні намалювати людину фемінінно орієнтований хлопчик частіше за все буде малювати дівчинку (жінку); героєм придуманої казки буде дівчинка чи тварина «жіночого» роду;

11) загальний стиль поведінки також свідчить про статево-рольову орієнтацію дитини. Фемінінні хлопчики при повністю маскулінній зовнішності відрізняються м'якістю, плавністю рухів, граціозністю, мова також відрізняється м'якістю, емоційністю, відсутністю жаргонних і грубих слів (у цьому вони більш дівчатка, ніж самі дівчатка). Маскулінні дівчатка розмашисті і різкі в рухах, напористі в поведінці і в мові. На відміну від фемінінних хлопчиків, які часто починають соромитися своєї фемінінності й намагаються (як правило, без успіху) бути схожими на звичайних хлопчиків, маскулінні дівчатка підкреслюють свою маскулінність у всіх сферах життєдіяльності.

Дослідники підкреслюють, що ці ознаки виявляються вже у 2 – 5 років. Кожна з цих ознак окремо ще не свідчить про неадекватну статево-рольову орієнтацію дитини, але в сукупності вказують на наявність проблеми в даній сфері. Було доведено, що в деяких хлопчиків, яким у дошкільному віці були притаманні фемінінні форми

поведінки, пізніше, у підлітковому віці, відбувалася чітка ідентифікація зі своєю статтю.

Д.М. Ісаєв і В.Ю. Каган зазначають, що під час оцінювання порушення психосексуального розвитку дитини слід розрізняти рольовий конфлікт і конфлікт ідентичності. Перший, зазвичай, зумовлений неадекватними виховними впливами і розгортається на психологічному рівні у вигляді неадекватних статі загальноповедінкових ознак. У другому — виховні впливи можуть сприяти або протидіяти розвиткові неадекватних статі рис, але причина їх криється в інвертній первинній ідентичності, а розгортаються ці риси на рівні не лише поведінки, але й сприйняття себе як представника іншої статі, нерідко — з відповідними сексуальними настановами й запитами [5].

Отже, статево-рольові уявлення є значущими утвореннями, які виступають структурними компонентами психологічної статі дитини дошкільного віку і обумовлюють процес статевої соціалізації дошкільника в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М.Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості / Мирослав Йосипович Боришевський // Почат. школа. – 1995. – № 4. – С. 4–9.
2. Гарбузов В.И. Психотерапевтическая коррекция нарушений полоролевого поведения при неврозах у детей и подростков / Виленин Исаакович Гарбузов // Психика и пол детей и подростков в норме и патологии.– Л.: ЛПМИ, 1986. – С. 61–65.
3. Говорун Т.В. Батькам про статево виховання дітей / Т.В. Говорун, О.М. Шарган. – К.: Рад. школа, 1990. – 160 с.
4. Захаров А.И. Детские неврозы. Психологическая помощь родителям / Александр Иванович Захаров. – Спб.: Респекс, 1995. – 192 с.

5. Исаев Д.Н. Психогигиена пола у детей : руководство для врачей / Д.Н. Исаев, В.Е. Каган. – Л.: Медицина, 1986. – 336 с.
6. Кон И.С. Этнография и проблемы пола / Игорь Семенович Кон // Сов. этнография. – 1983. – № 3. – С. 3–34.
7. Репина Т.А. Проблема полоролевой социализации детей / Татьяна Александровна Репина. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального института. – М.: 2004. – 288 с.
8. Спиваковская А.С. Профилактика детских неврозов : комплексная психологическая коррекция / Алла Семеновна Спиваковская. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 200 с.
9. Федотова Н.Ф. Социально-психологические проблемы формирования личности в семье / Нина Федотовна Федотова // Социально-психологические проблемы нравственного воспитания личности. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – С. 40–55.